

LITERATURA ROSYJSKA WOBEĆ DOŚWIADCZENIA TOTALITARYZMU SŁOWO WSTĘPNE

Po roku 1917 twórcom literatury rosyjskiej – w wyniku przejęcia władzy przez bolszewików – przyszło funkcjonować w całkowicie zmienionej rzeczywistości. Początkowo były to chaos i niepewność wywołane wojną domową i komunizmem wojennym. Następnie, w roku 1921, zarządzeniem Lenina wprowadzona została Nowa Polityka Ekonomiczna, co poskutkowało względną i chwilową stabilizacją gospodarczą. Niemal do końca lat 20. pisarze rosyjscy mieli ograniczony zakres wolności, która wraz z końcem dekady i przejściem pełni władzy przez Stalina została im całkowicie odebrana. O ile w latach 20. Związek Radziecki pozostawał państwem raczej autorytarnym niż totalitarnym, to wraz z początkiem pierwszej pięciolatki (1929) mówić już trzeba wyłącznie o totalitaryzmie. Resztki wolności twórców literatury rosyjskiej zostały zlikwidowane w efekcie powołania do życia Związku Pisarzy Radzieckich (1932) i narzucenia im na I Zjeździe Związku (1934) realizmu socjalistycznego jako obowiązującej metody twórczej. Choć

Literatura rosyjska wobec doświadczenia totalitaryzmu...

totalitarne okowy zostały poluzowane po śmierci Stalina w roku 1953, to ani w czasach odwilży, ani tym bardziej застоju o powrocie do normalności nie mogło być mowy. O względnej wolności słowa możemy mówić dopiero w odniesieniu do okresu władzy Michała Gorbaczowa – czasów pieriestrojki, która umożliwiła podjęcie nowych, zakazanych dotąd tematów i zaprezentowanie ich w poetykach niemających wiele wspólnego z socrealizmem. Mogło się wówczas wydawać, że okres totalitaryzmu w Rosji skończył się definitywnie. Niestety, Rosja Putina wykazuje cechy typowego państwa totalitarnego. Pisarze rosyjscy przebywający w Rosji po raz kolejny doświadczają sytuacji niemal całkowitego ograniczenia swobody twórczej.

Gdy mówimy o totalitaryzmie, mamy na myśli ustrój polityczny, w którym wszystkie zachowania społeczne są kontrolowane przez arbitralną władzę realizującą zamkniętą i niepodlegającą ocenie wizję ideologiczną. Punkt nadrzędny wszystkich ideologii totalitarnych stanowi zawsze teoria spisku. Świat postrzegany jest w radykalnie dychotomicznej perspektywie – jako arena zmagania między sekretnym Dobrem a równie sekretnym Złem. Końcowym momentem tej walki jest coś, co można by nazwać końcem Historii. Chodzi o definitywne zwycięstwo czynnika uznanego za Dobro i ustanowienie wiecznego porządku totalitarnego. W przekonaniu ideologii totalitarnych zasady rządzące nie tyle polityką, ile całym porządkiem świata są absolutnie nieprzeniknione dla społeczeństw i dostępne jedynie nielicznym wybranym – piastunom totalitarnego Objawienia. Ci właśnie wybrańcy predestynowani do przewodzenia milionom stają na czele mającej monopol na prawdę partii. Masom społecznym wyznacza się rolę biernego instrumentu, a nie aktywnego podmiotu politycznych działań. W systemie tym władze państwowe nie ograniczają się wyłącznie do panowania politycznego, lecz usiłują sprawować nadzór nad wszystkimi przejawami życia. Rządy totalitarne mówią obywatelom, co wolno robić, natomiast to, co nie jest jasno dozwolone, staje się zakazane. Totalitaryzm identyfikuje się z określoną ideologią polityczną, uznaną za jedyną prawdziwą, która opiera się na zamkniętym, dogmatycznym programie i zmierza do opisanego oraz opanowania całej rzeczywistości społecznej. Tego rodzaju ideologia dysponuje kompletną wizją historii i jej końca,

nie poprzestaje na formułowaniu recept o charakterze jedynie politycznym. W miarę upływu czasu ideologie totalitarne coraz bardziej unikają rzeczywistości na rzecz fikcji. W tym ujęciu totalitaryzm zawsze jest ideokracją, czyli ustrojem, w którym ideologiczna nadrzeczywistość wypiera realność. Istniejący świat i jego pojęcia zostają stłamszone przez swoistą fikcję, a słowa tracą swe tradycyjne znaczenie i nabierają nowego, a z czasem stają się nowomową. Co oczywiste, najpoważniejsze zagrożenie dla państwa totalitarnego stanowi szeroko pojmowana wolność. Dlatego też systemowo zwalcza ono nawet najdrobniejsze przejawy samodzielności w działaniu i wolnej myśli.

Jak już wspomnieliśmy, współczesna Rosja wiele „zawdzięcza” systemom politycznym funkcjonującym w państwach totalitarnych. Niemniej zmienione warunki społeczno-polityczne oraz postęp technologiczny (rozwój telewizji, a przede wszystkim Internetu) powodują, że system ten pod wieloma względami odbiega od rozwiązań znanych z faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec i stalinowskiego ZSRR. Nie może być zresztą inaczej. W zasadzie reżim Putina należałoby za jednym ze znawców dzisiejszej Rosji¹ nazwać „totalitaryzmem patchworkowym” – w pewnych aspektach funkcjonowania państwa i społeczeństwa można mówić o totalitaryzmie, w innych z kolei o autorytaryzmie czy też znacznym ograniczeniu wolności.

Autorzy artykułów zgromadzonych w niniejszym tomie poddają analizie teksty twórców literatury rosyjskojęzycznej ukazujących i badających rozwiązania oraz praktyki totalitarne zarówno w czasach radzieckich, jak i współczesnych – kształtujących putinowską Rosję. Do wydarzeń bardziej odległych powracają badacze skupiający się na dziełach Jewgienija Zamiatina (*My*), Aleksandra Beka (*Nominacja*), Władimira Wojnowicza (*Moskwa 2042*), Tatiany Tołstoj (*Kyś*), czy też przekładach literatury rosyjskiej na język słowacki w latach 80. XX wieku. Obraz współczesnej Rosji z kolei znajduje się w centrum zainteresowania autorów artykułów poświęconych tekstom Michaiła Szyszkina (*Zapiski Łarionowa*), Siergieja Lebiediewa

¹ Chodzi o Witolda Jurasza (ur. 1975), polskiego dyplomatę, w przeszłości pracownika ambasad RP w Moskwie i Mińsku.

(zbiór opowiadań *Tytan*), Jeleny Czyżowej (*Czas kobiet*), Władimira Sorokina (*Dzień oprycznika*), Esther Bol (właśc. Asi Wołoszyny) (*Pomiot [albo] śmierć putina*), Aleksieja Polarinowa (*Кадавыры*), Katteriny Silwanowej i Jeleny Malisowej (*Lato w pionierskiej chuście*) oraz Siergieja Dawydowa (*Спрингфилд*). Wnioski, do których dochodzą badacze wspomnianych utworów, pokazują, że zagrożenie totalitaryzmem, różnymi rodzajami zniewolenia w XXI stuleciu nadal stanowi jedno z najważniejszych wyzwań, z jakimi przychodzi mierzyć się ludzkości.

Andrzej Polak

 <https://orcid.org/0000-0002-3665-0115>

Aleksandra Zywert

 <https://orcid.org/0000-0002-9922-6717>